

KHADOU - 8

Nagaland Heritage Studies

TENYIDIE

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

KHADOU - 8

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and **STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Grateful acknowledgement is given for permission to use photographs from 'Nagaland 1963-2013 fifty years on' by DIPR; photographs from AWO, ABCC, Steve Odyuo, as well as contribution of poems by Naga poets.

Nagaland Heritage Studies - KHADOU - 8

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition: 2023

Illustrations: Thejaseko Rhitso

Design & Layout: artworksTM NAGALAND

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

KENEI DIEYIE

Nagamia teicie kekra leshümhasi sa mo di lhou kevor dze sü mechü si. Americamia dieliekevi liethoko teicie krie kerethepfü doki Nagamia kijü nu vor. Uko Britishmia kekua rüzhpfü di vor zo derei leshümhasi mu dieliekeviu se Nagamia kijü nu prushü. Uko mhatho keviko lielie di Nagamia rei mhasi kephhütsa thehie chü zo vor thie kelhou teiu tso. Rüna pete nu leshüki pesielie mu u nuonuo kemele khe bu u rakhenu lhou di leshümhasi sedeko silielie vorzhie.

Sirei teicie kekra kephrünuomia bu u krü dieu nunu leshümhasi phrü tuo moketa la u krü u pfutsanuoko zhovi mu mhasi kekra pejüwate. Thie teiu nu Nagaland sorkari-e leshükephrümia bu u krü kelhouzho keviko silie di se perhei lalie kevi mharhülie. Mhatho hau la State Council of Educational Research and Training (SCERT) bu puo zha chü kephrüdako kese keba la u nei pekrei bawe. Kephrüca 'Nagamia Zhoue Dzephprüko' (*Naga Heritage Studies*) icüu chielie di kephrüda khadou 1-8 ketso se *Alternative English* üdi se kevor-u valiwaketuo pepikelie ze kephrü kekrekrekicüko chiepie siekelhoumia dzevi medo kebako la Kepenuopfü thezie kekralie kelho chü bawe.

Tenyidie nu kephrüda hau meza kevo ki u nuonuo bu si kezhüthoko, Nagamia dzeüse, thekhuothenyiko mu diezho sedeko sa siketuo mengu di kephrüda hau keseshü. Kephrüca hako kemerüko leshü ro siekelhoumia bu u kelhoubo, kelhouzho bodeko mu u krü dieu si morosuo beicü thau sedelieketa ücü pele bawe.

Kephrüda kethu mhatho hau nu Ura Academy rei SCERT ze kere di mhachü vorzhie. Bahurei Tenyidie, mechü diekru-u nunu diekhu mu dierozuko kemie phrewate.

Tenyidie nunu mhasi puoma kenyi hamhiekö se u kelhoumhasi bodeko chülie di mia ketsekezieu chü phrelie üthienyü.

(Prof. D. KUOLIE)
Secretary General,
Ura Academy

NGULIEKETUOKO

<i>Kephrü</i>	<i>Puolha</i>
1. Ketho mu Kevi	1
2. Nagamia Mechü Kelhouzho	4
3. Kewhira Rüyachüu	10
4. Siezedzürieko – Terhuomia, Tekhu mu Themia	16
5. Nagamia Kijü nu Dieliekevi Mhatho	20
6. U Licha	25
7. Bayie	30
8. Kediü Übou (Sangtam-mia Dzeyie)	33
9. Therhu, Kemediekemerhie mu Thetshetherhu	37
10. A.Z. Phizo Mhatho Keviko	42

Ketho mu Kevi

Kephrüu nu Kemerüko:

1. Geizo-u rükhre, pfhephra kekhokekeko phrü sikelie.
2. Kepethamia mu u zemia ze geizo-u kepukelie.
3. Geizo cabo-u silie di le pesou sakelie.
4. Dieca mu diecha kesako sikelie.
5. Geizo-u medzi di ketsokeshüko kela sikelie.

U themia we ketho mu kevi,
 Silie mo di mha pete mehoul,
 Tuoya derei Jihova die we,
 Medo sie ro mha pete ki zha.
 Ha le mo di vavuo thavuo-o
 U keneiko Jihova mhodzü,
 Ba chalie lho die ha rükralie.

Kelieu ki mia ketsüu vi;
 Pierüü ki kemeteu vi;
 Kiülie ki kemiatho-u vi;
 Chümetsie ki mhakesiu vi;
 Chütherhü ki mia kekhrieu vi.

U Niepuu die rünyü mvü dinu,
 Ruopfü teiso vajokewa sie,
 Sümia keka pu hukelie jü.
 Kijü ha ü mha üya liro,
 Phou hau ki la vo teigei we;
 Puo kevi dze pu hukelie jü.

U Niepuu vo di süra nu,
 U khre merü u medo rüsa,
 Keba ki we Puo pfhükeliemia,
 Khunhie morei khunhie vo süra,
 Vi lotso di teigei lhoutatuo.

- Kekhulhou

DIECA

1. Vavuo : mhale kenounyü kemo.
 2. Pierüü : thezho kemo nunu kekhriekezekecü.
 3. Chümetsie : mha kekhrekelhe.
 4. Lotso : tseikelie.
 5. Medo : le, mha puo le bakecü
-

DOJÜKECÜ

A. Geizo-u phrükecü:

Ketherü di geizo-u rükhre, pfhephra kekhokekeko medzi di phrü petoshülie. Kepethamia-e uko phrükecü ki kekrü kebako phrü puotou pie uko chathashülie vi.

D. Diecha peso-u ze kemhiecü diechau rhieshülie:

1. Mha pete mehou.....

- a. Mha pete pie nyü.
- b. Mia vie mehou.
- c. Mha pete ba tsei nyü.

2. Kelieu ki mia ketsüu vi.....

- a. Mia vie piekelieu ki mha pie mia ketsüu vi.
- b. Mha pie mia tsücü vi.
- c. Mia vie kelieu vi.

3. Chümetsie ki mhakesiu vi.....

- a. Themuo metsie-e mhasi ki vi.
- b. Mhasi-e themuo mu metsie ki vi.
- c. Kekhrekhele cü kebae mhasi ki vi.

4. Chütherhü ki mia kekhrüu vi.....

- a. Mia te mia geikecüe mia khriekecü ki vi.
- b. Mia khriekecüe mia te mia geikecü ki vi.
- c. Therhü kegeikecüe mia khriekecü ki vi.

5. Kiülie ki kemiatho-u vi

- a. Mha nyikelie-e miatho kebau ki vi
- b. Mha jü rei u miatho-u se bakelieu vi
- c. Miatho di mha jü kebau vikuo

C. Ketsokecüko kelashülie:

- 1. Geizo-u nu ükezo-u kelev kedipuo ga?
- 2. Geizo-u nu die kicü kro puo rükralie nushü ga?
- 3. Kijü ha ü mha üya liro vo teigei we kimhietuo üdi pu ga?
- 4. Ükezo-e themia kikemhiekcümia keka pu hu kelie jü üdi pu ga?

D. N zemia puo ze balie di mha kikemhiekcü kropuoe ketho mu kevi shi-e kepushülie.

E. Cayie n kenei puo kedalie di se geizo puo zoshülie (Free verse).

Nagamia Mechü Kelhouzho

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Thedzeu phrû di puoca sikelie.
2. Thedzeu geinu si kenyü dieyieko pfhü sikelie.
3. Kephrücau u kromia mu kepethamia ze kecapukelie.
4. Nagamia seyieko kelhoubo mu lhou rüyiekcü dzeko sikelie.
5. Nagamia seyieko kebachüko mu ta kezaketa cako sikelie.
6. Nagamia mechü kelhouzho, u krütsa kelhou dzeko sikelie.
7. U themia dze mu seyie kekrekrekrecü dzeko si nyü mu unoumvü kuokelie.
8. Dieca mu diecha kesa sikelie.
9. Dieca mu diezho puotouko se di mhathu kezivikelie.
10. U thuo u yie mu kijü nu u yie ze kemhiekcü seyieko se kemeyie sikelie.

Nagamia ha thepfu mu mecamekhrocü seyie puo di India Niathu Pesotsa mu Myanmar Niakra Pesotsa lhou tuoya. Dielou “Naga” icü hau Myanmar-mia die nu “Naka” puoca unyie ge kepfümia, icüu geinu se par mecie idi leya. Peleyacü ca kekrei puo ro Assamese die nu “Noga” puoca kijüthou themia icüu geinu par mecie idi rei leya.

U KELHOUKO MU LHOÜ RÜYIE KEVOR:

Nagamia ha Asia Niathu Pekhrotsa nu lhou rüyie vorlie vi se zo. Hau pemhiekcü bode ketho huo

tse Nagamia ha Asia Pekhrotsa khenumiako, tuohurei Philipine nu lfugaos-mia mu Igorots-mia, siro Borneo nu Dayak mu Kayan yieko tsiu Sumatra nu Battak-mia ze kemhiekcü kra phi. Kemhiekcüko ro u rhi, u tsazho, u kese vienyako mu miakra kelhou zhorüliko. Dzükezha nu khunuokouko se pekrayakezha ha rei thiedzü Nagamia puotei huo dzükezha khie lhou ücü kelhoudze nu zhapu ketho chüshüwata zo.

Nagamiarüyievortsiedokelhouchütsa vorketa dzeüse pelelie kevi huo ro Asia Pekhrotsatie kerüko mu kijüthouko

ciekelie sie cha kekrekreicü ze di vortalie vi. Kelhoudze kephrümiako pucü Nagamia yietse kekrekreicüko ha lhou rüye tuoyakezha kro kekrekreicüko nu themia ücü chiese tuote. Rüye tuoyakezha kroko ha kirapuo kelhouzho kimhiecü medziya shi kelhouzho süko se vortaya. Puotei huo sie u kelhouchü khieümhura morokesuo teilako pemvü di kelhouzho rüdirülicü huo siertaya. Tsiedo Nagaland State riehau nu tse Nagamia kevor mhodzü miapuorei lhou tuo mo nhiecü le, kekreamonyü Nagamia puyakezha dieko mu kelhouzhoko, puoe kekrei ki krei penyata mo ürei krei zazacü tuo phre.

NAGAMIA YIETSEKO KETSIEYAKETA:

Nagamia yietse kekrekreicüko rüye thelau India Niathu Pesotsa kijü kemeya se puo nu kezakezipfü vota. Puotei huo sie Britishmia u kijü kekha kevorko ze keperhie. Terhü kere kekra kegei. Derei Britishmia u rüpfhünuo kuokuocü la uko perhiepetsoucüko kekhapie uko khro shülieta, sirei terhü keyacü hako nunu sikelie Nagamia ha terhümiavimia chü di u kethepfu nunu u khradi di lhoukecüko rüguo vor ücü silie.

Mha kekhakere rüülieketuo la Britishmia zho medzi di Indiamia rei Nagamia kijüko keza phaphawata. Süla thie ketso rei Nagamia kro puo India mu kro puo Myanmar nu tuota. India nu ro kro puo Manipur, Assam, Nagaland mu Arunachal Pradesh nu bata. Nagamia yietseko ro Angami, Ao, Chakhesang, Chang, Khamniungan, Konyak, Lotha, Pochury, Rengma, Sangtam, Sümi, Yimchunger, Zeliang hako Nagaland nu ba mu chazou liro Anal, Chirü, Heimi, Mao, Maram, Nocte, Para, Rongmei, Tangkhul, Thangal, Wancho, sükemhieko.

Hakemhie di Nagamia Nagaland nu rübei mo di sonuo ki Assam, Manipur,

Arunachal Pradesh mu Myanmar nu rei tuo.

U KESE NYAKO:

Nagamia ha u nya u ra mu u rütsonyie puorhi mu puozie kekrekrekrecü kra se. Seyie puo puo thuo puo pfheko, puo rütso zho mu rütsonyieko kekrei phre mu süu geinu u krütsa kelhouzhoko va pekrashüya. Nagamiako thekhruothenyi teikiko terhara mu pera puorhi kezivi kekrekrekrecüko mie, tsoke-chüthuo, keshü, kecü, khunuomieko thipie puozie kekrekrekrecü kechüko, tekhuu, menyike sükemhieko se rütso pienyieko chü di seya.

Nagamia krütsa rünyieko liro rüngou mu zhie. Yietse huo, Sangtam mu Pochury kemhieko ro seitheü sa seya. Süsie chüdizhü lopie keprü se pezhü dokecü mho dalie di se reiya.

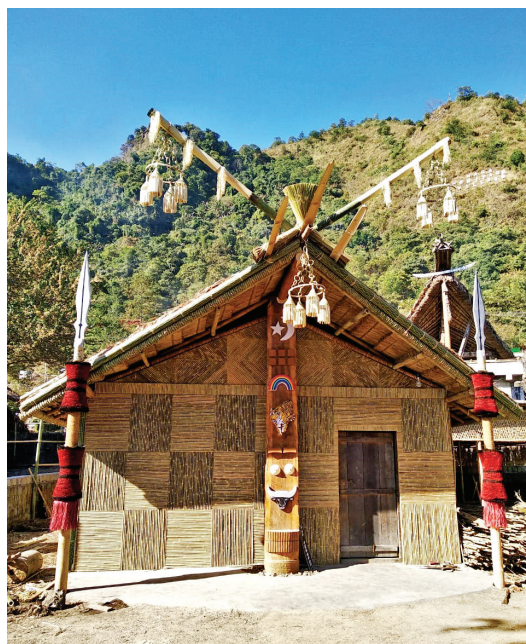
Nagamia ha sei rheitho nu u mhaphruo vi se di u kelhouzho nu zasi neiüko, seipe-übou, kharuko, zhieshako mu kecielikhi kemhieko geinu thashüya. Hako sei zie geinu puokhu rhiepie thu pevi se pie baya. Kerie se mekho, merha, zoprie, hiepuo mu se morokesuo kekra chülieya.

KROTHOKROCHÜ KELHOU:

Nagamia mhachü shürhei seya mu puotei kekratsa liecielierhi tho kekrekrekrecüko chü tuoya. Siürei rüna nu krothokrochü kechü tuoya mo imo. Khinhie u mhatho chü tuo di theva vor ro vo kehokengu di thedzetheseke kepu, u tsiepfumia ütsaliko chü idi u kenei tei penyiya.

KICHÜKI:

Khriesamia kichüki ro u kelhou nu mha kemeyie puo. Ha-ue Nagamia mechü kelhou nu batsuou zo. Thepfunuomia u kelhouzha tei puo tsokelie sie pete kichüki nu mia ze kepekrotaya. Seyie huo nu rüünuoko la rei sükemhie chüya. Hanu kelhouzho mu mha keviko siro rüna nu chü morokesuoko

se khriesamia pethalieya. U krütsanuo dze mu u zhoko, ütsali mu helimko, chüwhuorawhuo dze, u krü mu phichümia rhu morokesuo zhoko, lheni vieko pekru rüguokecü zhoko se kepethalieya.

RÜNA NU MHA KEKHAKECÜ:

Nagamia pete khre kijüthou geinu rüna chüya. Ngumvümia keprei la puo keya mu kuda pfhe phreya. Rüna kharuko ro sei bote puo dupie chüya. Vo ketsa nunu kharu du di teshüse kevor ha mechü rüsie kemeyie puo tsiu mechühe rei chüya. Chütherhü kenyei gei theva khinhie si mo kharu pfheüla baya.

Rünako kecükezha chüya. Rüna huo nu ki mepfüe mese baya mu huo nu ki thekriekrie baya. Rüna nu tsüphrü

puopuo icü pete mechü rei nu tuo phre morosuoya. Kekrothokecü, seyienye mu nacücünanyü geinu razou themia pete teshü kemase tuoya. Merünuomia, samimiapfü mu u kelhou mia metoumetha moketamiako liro u kicükinumia rei mu kekreamia rei sümia rükhieleya.

Rüna pete khre nu khenumia dzevi kemedo la Peyu Kehou puo baya. Kehou hanu rüna krütsa dzeüse mu zhoweko si pevicü phichümia mu mhakesimia baya. Kiülie shieünyie la dieshüdienyako, theriethekro, kashükayie nyieko sevor ro lutsahatsa die rünyü di thecathepi khashüya. Morosuo beita ro thenyie huo nu rüserümei se thenyie pepiya. Kehou-u mha pepikeshüko rüna nu chako, dzükhau, kichüki kemhieko bu puotou nu balieketuo saya.

NAGAMIA KELHODZE CHAÜROKO:

U dzeüse chaüroko kezapie cha kemeyie kenie chülie vi - (a) kethukeru nu ketuoko (b) tieyie dzeko. Thupie ketuo dzeko ro Americamia dieliekevi se kevorko mu Britishmia u kekha kevorko geinu sede.

Kethukeru nu tuo kemoko ro u krü u pfutsanuo tieyie nunu rünyükelie

thedzeko, dzeweko, u themia dze tsiu tsiepou geinu mhathu mu rhipie
kethoko sa phre. Süsie rei uko kelhou ketuoko mu keriekimia nyaürako rei
nu seyakezha nyaürako, tsieseko sa.

DIECA

1. Rüyie : Thechü puo nunu kekrei puo nu vovokecü.
2. Thedzethese : Themia dze, rüna dze, mha puo dze pu keyie tuoyakezhako.
3. Kuda : Ketsie pfhepie u dahou chükeli.
4. Kayie : Mia puo siaketa sie kekreamia puo puo vieko liekecü.
5. Rüserümei : Rüsekecü. Thecathepi nu dienza kechümia bu u dietho-u
pupie rüsekecü.
6. Kharu : Rüna nu kele care.

DOJÜKECÜ

A. Dieca kesa sikelioko pie diecha chüshülie

1. Rüyie
2. Thedzethese
3. Kuda
4. Kayie
5. Rüserümei
6. Kharu

B. Ketsokecüko kelashülie:

1. Dielou 'Naga' icü bo-u parlie kevi dze kicü kenie ba ga?
2. Kedipuo la Nagamia Asia Niathu Pekhrotsa nu vor ücü peleya ga?
3. Kelhoudze kephrümia kedipuo mhie di Nagamia Asia Niathu Pekhrotsa nu
rüyie vorkecü dze puya ga?
4. Nagamia keba thechü za huo thushülie.
5. Nagamia seyieko za thushülie.
6. Nagamia pherüna nu krüta krotho-u mhatho kedipuo ga?
7. Nagamia dzeüse chaüro kicü kro puo ga?
8. Kichüki sü kedipuo ga? Puo mhathoko dze thushülie.

C. Dieca puotou-u rhieshülie:

1. Nagamia Asia _____ tsatie nu vorketa peleya.
 - a. Niakra
 - b. Niakra Pekhro
 - c. Niathu Pekhro
 - d. Niathu Peso
2. Nagamia noulakou se seyacüu ro _____ thashü.
 - a. noulakou u neiyakecü
 - b. va puo dzükezha khie lhou ücü
 - c. thiedzü noulakou se priesa chüyacü
 - d. ukoe mhanyicü
3. Nagamia _____ ze keperhie rie
 - a. Americamia
 - b. Indiamia
 - c. Britishmia
 - d. Myanmarmia
4. Nagamia huo India khie baya, _____ nu.
 - a. Bangladesh
 - b. Myanmar
 - c. China
 - d. Tibet

D. Kephrüu nunu hau ca dielou-u pfhüshülie:

1. Rüna puo nunu kekrei puo nu vo lhouketamia _____
2. U krünuo siaketa nuonuoko _____
3. Phou puo geinu keyiepie phou kekriu tsükeshü kepele morei thezho _____
4. Puotei kemeyie puo kerükra nu ketsie sekeshü _____
5. Rüna nu khriesamia morei rüümia kekra bu kepeza zhükecü ki _____

E. Mhatho:

Nagamia nyaüra seyakecüko donu nu mhapuo kedalie - pfhedzie, chiecha, rünyieko, sei se mha kechü nyako, kerie se mha kechü nyako. Mhanyako rhishülie di süko dze huo pie nie khadou nu pushülie.

Kewhira Rüyachüu

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Thedzeu phrû di puocau sikelie.
2. Thedzeu nunu si morokesuo dzeko pfhû sikelie.
3. U kromia mu kepethamia ze thedzeu kecapukelie.
4. Kephrûcau nu thupie kebau medzi di morokesuoko thu sikelie.
5. N thuo n krû n pfutsanuo dze sikelie.
6. Kewhira Rhûu kemeyie dze sikelie.
7. N thuo n rakhe dze sinyükecûu parkelie.
8. Diecha rhi mu dielou kesa sikelie.
9. Mind map sũ kedipuo shikecû sikelie.
10. Mind map mirhi rhi sikelie.
11. Dzewhi sũ kedipuo shikecû sikelie.

Kijürü Kenieu teiki Kewhira Rüyachüu nu Britishmia mu Keyapie rüpfhünuoko kro-u mu Japan donu kegei. Powers mu Axis Powers donu kegei. Kijürü Kenieu sũ kijü pete kedi kekuoko rhû puo – Kedi Kekuo Keyapiecû kro-u liro Great Britain, France, Soviet Union, United States of America, mu China. Axis Powers nu ro Germany, Italy mu Japan.

India mu Burma-e (Myanmar) Britishmia khro keba la Keyapiecû kro-u yapie. Japanmia teicie 1942 cie Burma pebalie di kekhalietacû la Kijürü Kenieu u rüna penuo vorta. Süteiki Burma-e British India khro ba, Japanmia vor Kewhira recû

mhaca kenie nunu vor. Kerieu ro, Kewhira kijüthou rünacû la hanu nu uko rüshüba chülie di Assam pfütthe tsu India kijü kemeyako whuoketuo rhû di vor. Ca kenieu ro, Britishmia rüpfhünuoko bu vo Burma ze kekhe keba Kohima-Imphal chadiu ze la vor Burma penyü lalie kelho la. Hau tse Britishmia rüpfhünuo Imphal nu kebako sieno mu uko kekhruo nyaürako khalieketuo la.

Japanmia India whuoketuo mharhüu za thopie U-Go isi. U-Go mharhü therie nu zowe Britishmia bu Burma kekha lakelieu khaketuo la zo derei kenuotsa General Renya Mutaguchi medo nunu mharhüu bie pezhapie

India sa whuoketuo rhülie.

Teicie 1944, Kera zha 15 nhie nu sede di Japanmia Rüpfhünüo Krodó 31-u General Kotoka Sato bu taze di Burma cielietá. Ukoé ketsa tsapo pfüphapfü di vor. Puotei kere se donu rei uko tuo vi se vor di Ketshü zha 3 nhie Kewhira pekhrotsa tsolie. Ketshü zha 4 nhie Kewhira terhüu sedeta. British rüpfhünüoko pemo keba nu vor süko reta. British rüpfhünüoko West Kent Regiment mu Assam Regiment battalion puo Colonel Hugh Richards khro nu Kewhira kepfhe rüpfhünüoko ki kra se lerta. British rüpfhünüoko 1500 thuo Japan rüpfhünüo mia 15000 ze keperhiecü zota. Japanmia Rüpfhünüo Krodó 31-u ro Krotse 58-u, Krotse 124-u, Krotse 138-u mu *Mountain Artillery* Krotse 31-u kesa ba. Sümho nu Japan rüpfhünüoko liro rüyachü nu khriekuota. Süla Kewhira khieümhouko lie mhamha vo di British

rüpfhünüoko whuo vo Thephegei (*Garrison Hill*) nu uko bopfü bata.

British rüpfhünüoko uko tha kemere haicü puo nunu ngumvümia ze kegeiketuo chü re se bata. Kewhirae rüpfhünüo batse yopuo zocü sü Britishmiea mia uko re vorketuo le keduoduo ba mo. Süsie rei rüpfhünüo hanu kebako themia tsacü zomonyü terhü thetseimia rei mo. Themia kedziekhruolie kevimiako, mhachako, bagei-kereiko pete rei te ketengupie ngumvümia dzie nunu uko ya ba morosuota.

Puotei huoyo sie Britishmiea thechü kemeyie kenie Thephegei (tsiedo Raj Bhavan) mu Terhü Mekhruchü hanie geinu rübei misiko ciepie Japan rüpfhünüo valie kevi zota. Japan rüpfhünüoko uko houpfü baketa la ukoe melelie re se bata. Kekriedzü tsopfhüta tsiu rüzakeliemia la zorei rüzhükelie thechü jü di phouyo nu

zhüta. Süsie Japan rüpfhünuoko bu Pangtong kiu rei lielieta. Sidi rüyachüu puo kitsü tou geinu rüyie terhü mekhruchü nu kerta di terhü shie keretho mu thezie pekru kekratho puo chü. Lutsahatsa rüpfhünuoko kepenuothor votacü rüshübou nunu misiko cie tsiu sidiko mu *grenade*-ko pou krakrakezhü donu rei pedzie kebie se sata. Lutsahatsa thekhe mu rüshüthako kepenuo pie chierha (*meter*) huoyorübei u donu kebazoketa la *grenade* kelhoupie huoniehüo kheho nu shü rüü mekhrota. Theva pezei zeimo nunu kegei pekracü la mia huo si kekrü di tsiemelié gou zo u rümia kheko nu letata idi pedzie kebie rei se. Terhü hau thelau mu puoshie keretho chü süla haki thechüu za pie ‘Tennis Court Rüyachüu’ idi kie parta.

Terhü hau kenyükekuo silie mo zo tha di Cacü zha 13 nhie Britishmia terhübagei puo ta Tennis Court-u nu

pa di Japan rüpfhünuo thekhe mu rüshübako va vota. Khriekelié hau va Japanmiako kedéi se se tha di Britishmiako sieno bu puotei tou ki vorlie. Britishmia Rüpfhünuo Krodo kenieu nu Indian Brigade 161-u mu 5-u mu 161st vorlie tse kere Japan rüpfhünuoko re lalieta. Royal Air Force-ko rei uko zha vi se di themia mu kecüca pfü vorshülie tsiu rüzakeliéko toupfü rüdilieta.

Süsie kekreibsa liro Japan rüpfhünuokoe theziejü vota. Uko kecüca tsamere se vota. Thudo 5000 whuose vor biepie mhaza chüketuoko pete khre chalanu nu siata. Uko khenu kelhoumia kede di kecüca pfhü derei ngu reta kekreiblamonyü khenumia zorei u thuo u la kecüca metemetéi baketa la. Burma nu uko kepruorou rüleichüko Keyapie Kro-u bu kepounya pie pepouwaketa la kecüca pfü vor motota. Uko themiako khe baketa mho nu misitsia rei tsamere sa vota derei British rüpfhünuoko ro sieno vorkelié la kuo miemie vortacü la ukoe tsiesietaketuo pepilieta. Rüyachü nu terhüu teicie 1944 Cadi zha 22 nhie puothela chüwa.

Lutsahatsa rei themia ka se derei Japanmia kakuo. British India kitsa

ro mia 4000 mese siata mu Japanmia nunu kaketako ki rei la pesie niathutsa süde kenie mese siata. Hateiu nu vokezhü ki chalanu nu thekhe, u Japanmia rüpfhünüo dzeüse nu mezie, kechükenyü pfü tsiu u thuo u ka pezhatho mu mia bu uko penyü kerheiro liekewa la themia sükezie se pesuotho chü. Uko themia rüyachü siata.

DIECA

1. Rüpfhünüo : kepekro di terhü whuotuoü kevomia.
2. Miatsei : mharhi si tsei parketa mia.
3. Pedzie : udzie rübei.
4. Sidi : misi kezha.
5. Rüyachü : terhü chükecü chü.
6. Thekhe : Mhacü mo di khekecü

DOJÜKECÜ

A. Ketsokecüko kelashülie:

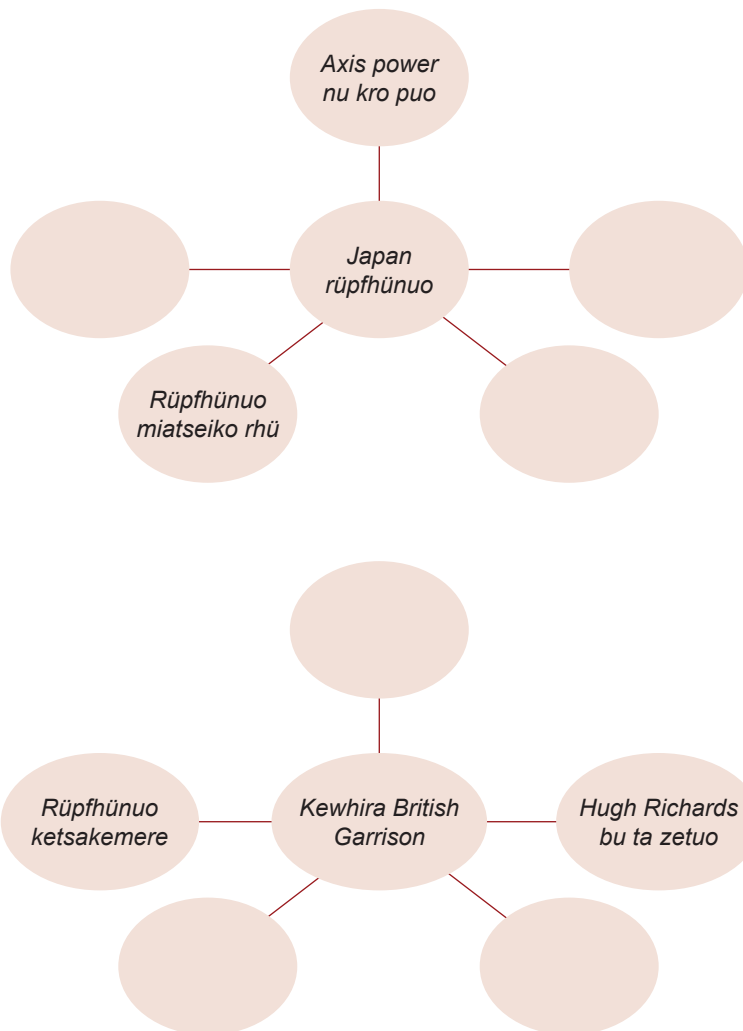
1. Japanmia rüpfhünüoko kedipuo la Kewhira rete ga?
2. Kewhira Rhüu kicükipuo chü sede ga?
3. Britishmie Japanmia uko reketa ki uko tha kesuo kicü kro puo ze kesete ga?
4. U-Go mharhü therieu ro kimhiecüpuo ga?
5. Supuo Japanmia Krodo 31-u taze vor ga? Uko kimhie di Kewhira re ga?
6. Thephegei Rüpfhünüo krotse kicü kro puo ba ga? Uko krütau supuo ga?
7. "Tennis Court Rüyachü" icü hau kikemhie di kie parte ga?
8. Kedipuo ca kro puo la Japanmia Kewhira nu la pesiete ga?

B. Rhie kemezeshülie:

A		B	
1	Japan rüpfhünüoko vor	a	kere kekra perhiefü di
2	Pemo keba nu	b	Kewhira Rhüu nu puoshie keretho chü
3	Thekhe, rünyie ketsakemere	c	Kohima Garrison dojü ba mo di ze kese
4	Japan rüpfhünüokoe	d	Burma kekha lakelie khakecü
5	Tennis Court Rüyachüu	e	rüpfhünüo miatseiko
6	U-Go liro	f	Japanmia bie ketsiesiewa

Mind map: Thedzethese sikelioko, puo sie puo di le morei pemhi kerozou pie mirhi rhikelie üse Mind Map isiya. Kephrüu nu caboko sevor kemethukelie chaü puo. Mhatho hau u kelekemedo/ noudonoule chü kemecü mu mha le kerouzou sikeli chüshüya.

C. Thechü kemethuoko nu puodzeko thushülie. Kro puo nie la chüpie ba.

Dzewhi: Thedzetheseke, ketho rei mu pemhikelieko rei, pu keyie pie kekreamia ki lakeshü nunu thu morei pu ro süko üse dzewhi isiya.

- D. No British chüpahimia puo, terhü kemeyieu “Tennis Court Rüyachüu” nu terhü chü ükecü le di n dze mu n kesikenguko thushülie.**
- E. Kephrünuomia mia diadia bu kro puo chülie di uko bu ketherü di thedzeu pemhilie di pushülie. Mia puo bu tsevü 2-3 thedze pushülie.**
- F. Leshüki morei kepethamia kekhuohi se di vo Kijürü Kenieu teiki thechü kemeyie huo mehoketuo rhülie. Thechü sükonu kevo ki n kengyko morei sikelieko thushülie.**
- G. Kewhira Rüyachü kerükra nu Britishmia Sorkari-e, Nagamia Kijürü Kenieu teiki kekhuohikeshü la, siekelhoumia dzevi la KET/KES sükiraka keseshüya. Nie kepethamia morei phichümia ki mhatho hau dze ketsolie di pie nie leshüda nu thulie. Nie khadoumia ki pushülie. Mia 4-5 keze di mhatho hau chüshülie.**

Siezedzürieko – Terhuomia, Tekhu mu Themia (Angamimia Dzeyie)

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Puoca si di kephrüu phrükelié.
2. Si morokesuoko kephrüu nu pfhüpie sikelié.
3. U zemia mu kepethamia ze di kephrüu kepukelié.
4. Kephrüu nu kedojuöko thu toukelié.
5. Khenu dzeyieko silie mu rhukelié.
6. Khenu dzeyieko mu thedzetheseko kesi u noumvü parkelié.
7. U noudonouleko pu kemecümecie se parkelié.
8. Die puotoucü se di mhathukelié.

Themia, Terhuomia mu Tekhu uko seko mia puo nuo. Terhuomia phichütho, Tekhu nuotsuo mu Themia nhicutho. Uko donu rei Themia mu Terhuomia unie kenoulie za, mu Tekhu we sietsenu rei puo zho puo krei. Mu uko zuopfü puo phi puo dzie lata di mhachülie lhoketa sie uko ketherü kiba puo theke morosuota. Themia mu Terhuomia unie kehoupuorei uko zuo ze keba nhie uko zuopfü puo dzüzie baya; derei Tekhu bu puo ze kebanhie uko zuopfü kenhe kemezhiethoui pie baya kekrelamoü Tekhu-u chü tecü kenyü lheu geinu uko zuopfü chü luki haki mebo di, “Azuö a haki cü nyü” idi puo keyhu kemezhie sewayacü la.

Situo di khunhie puo Tekhu tsuketa sie nu uko zuopfü siata, mu sünhie Themia bu puo ze ba üsi. Mu uko zuo

pie kirapuo nu khru ro vituo shi icü lelie re se bata, kekreilamoü uko zuo pie kehourapuo khruşhü rei Tekhu-e la vo hiecü meciecü la. Si ba di kenuotsa thedo puo lelie. Süsü miphuchü nunu uko zuo mekhru thielie di sünunu uko zuo khruwa di sümho geinu misu seshü di mhachacü bata.

Süla tsiedo zorei mekhru geinu mhacha cü zorei kenyü mo üya. Mu tekhu tsu tuo di vor uko zuo ketso zorei Themia-ue pu touthü mota, sitse Tekhu-ue kinu lukihaki these di uko zuopfü khru piekezhü pfhü zorei ngulie mota kekreilamonyü puo mekou mho nu mi chü di mhacha cü baketa la.

Tsiu siro u themia ha kesia therielie kenjü üketa la themiau Tenya bu puo dielie se vo puo dzürieu phichütho-u ki pu nushü. Mu dielie-u hahi, “Themia ha bu sia molie kenjü zoürei, phichümia bu sia rie mu nhicumia bu sia nuoliecie,” ikecü die se Terhuomia ki pu nushü. Derei Tenyayo-e merhemerhüthorcü pu kekrüpie, “Phichü nhicu sia kerhükezuonu shie,” idi puwata. Süla u themia bu Tenya die khekichü phichü si mo nhicu si mo sia kerhükezuota shie. Mu tsiedo ha rei nhicumia huo dielie chü kekrü liro, “No Tenya lietho zere” iya.

Tsiu siro va puo Themia mu Tekhu unie mha puo nu kemetsa morei kevikie chü. Süsü unie kenhau puo ketshüpie ba di ta vo bie kerieke chü. Mu unie ta vo nhoutshüu bie riekeliu bu phenu lhou mu mia lhoketau bu nhanu tuo ituo üsi. Derei hamhodzü pukeshü tuoi Themia mu Terhuomia unie kenoulicü la, Terhuomia-e Themia bu kuolieketuo thedo puo rhüpie puo tsüşhü. Süsü Terhuomia-e Themiau ki “Co nnie vo tso kenyütie a theü ciepie nhoutshüu vakhrüşhütuo ho sitse no ‘A rie ho’ iliecie” ishü. Mu unie takewhuo kesie ki Tekhu-u riethorta, derei vo tsoketuo tieki Terhuomia puo die khekichü theü ciepie nhoutshüu vakhrüşhü; sitse Themiau sie “A rie ho” ilieta, süla Themiau üse kuolieta üdi puo bu phenu lhouta mu Tekhu bu nhanu tuota. Mu Tekhu nhanu votakezhü ki Themiau puo üse, “A dzürieu nie nhanu tuo di chü tecü ro pie u pesicie” ishü üsi; süla Tekhu chü tecü liro kijü chazouko geinu chümie buopie zhüya shie. Mu tsiedo rei u themia Tekhu üse u dzürieu üya.

DIECA

1. Ketheguo : mhacü u nei sekeli.
 2. Mhamo : mhapuoreita lho.
 3. Petso : mhare si vi; mhapfhe si vi.
 4. Kerüdza : le kemesi mo.
 5. Chüyha : themuo cha kemo.
 6. Terhuotemi : terhuomia rhiu.
-

DOJÜKECÜ

A. Ketsokeshüko kelashülie:

1. Mha kikecü kropuo nu siezedzürieiko uko zuo thekekecü nu kekreikecü ngulie ga?
2. Tekhu-u tsuketa ki uko zuopfü kikemhieta ga?
3. Uko zuopfü siaketa sie Themiau mu Terhuomia nie mha kikecü puo chü ga?
4. Kikemhie di Terhuomia-e kemetsakecü nu themiau khruohishü ga?
5. Themia-ue Tenyau bu dielie kikecü puo se vo puo dzürieu, Terhuomia ki pu nushü ga?
6. “co nnie vo tso kenyütie a theü ciepie nhoutshüu vakhrüshütuo ho sitse no ‘A rie ho’ iliecie”, diecha hau supuo pushü mu se supuo ki pu ga?

B. Bouhou A nu kebako se bouhou B nu kebako ze kemezeshülie:

A		B	
1	Themia, Terhuomia mu Tekhu,	a	kijü chazouko geinu chümie buopie zhüya.
2	Terhuomia mu themia nie kenoulieya süla	b	uko seko mia puo nuo.
3	Supuo bu phenu lhou mu supuo bu nhanu lhoutuo shikecü kedaketuo la	c	pu kekrüwa.
4	Tenyayo-e dielie-u	d	puo themiau bu kuolienyüta.
5	Themia mu Terhuomia puo ze keba nhie	e	Themiau mu Tekhu-u unie kemetsa.
6	Tekhu chü te cü liro	f	uko zuopfüe puo dzüzie baya.

C. Themia, Terhuomia mu Tekhu, uko zhorüli kikemhiekecü kropuo ngulie ga? Diecha huo nunu thushülie.

- i. Terhuomia
Thakie :
 1. Peleliekesü puo:Terhuomia-e uko zuopfü theke menuo se baya.
 2. Puo kele metei: siezedzürieiko donu mha huo pepi morosuoketa ki puo mha pepishüya. (Hakemhieko le di thushülie)
- ii. Tekhu
- iii. Themia

D. Diecha hako U/Mo nunu kelashülie.

1. Terhuomia, Tekhu mu Themia uko ta kemetsa. _____
2. Mhanuü Terhuomiae Themiau khruohishü motuo üro, kemetsakecü nu Tekhu-u kuolietuo. _____
3. Uko zuopfü pie vo nhanu khruwa. _____
4. Themia bu phenu lhoulieketuo la, Terhuomia mu Themia unie-e Tekhu-u kedowa. _____
5. Themia-ue Tenyau bu puo dielie se vo Terhuomia ki pushü nu puo ketseshü. _____
6. Tekhu-ue vo nhanu lhou morosuota. _____
7. Uko zuopfüe puo nuu nuotsuo-u, Tekhu se puo kekhrietho chüya. _____
8. Tenya-ue dielie 'phichümia bu sia riecie' icüu se Themiau ki pushü. _____

E. Khadou-u kezapie kro kekrekreicü chülie di hau kepushülie:

Tekhu mu Terhuomia üse n siesedzüriemia üdi pemhilie. No n kelhou kikemhiekcüpuo nu lhuoketuo lelie vi ga?

F. Themia mu Tekhu morei Themia mu Terhuomia dzeyie kekrei puo pfhülie. Thedzeu zatho puo sa di thedzeu n thuo thushülie.

Nagamia Kijü nu Dieliekevi Mhatho

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Puoca si di kephrüu phrükelie.
2. Kelakecüko mu sikezhüko pfhüse parkelie.
3. Dieca kesako silie di se diecha chükelie.
4. U zemia mu kepethamia ze di kephrüu kepukelie.
5. Kezo mhatho si kreikelie.
6. Kezo mhatho thu sikelie.
7. U thuo u mezhie le moto di Nagamia la mhachükeshü ba hurei Rev. Dr. Clark mhatho rhukelie.
8. Kedziese di mha kecapu di mhasikelie.

Teicie 1872 Rüde zha 22 nhie Dr. Clark Nagamia donu mhachükecü dze.

Rünau dzükhonunu dzülupfüketuo dojüko chü ba. Ae a ki kibeyo shadze gei tha di kituoü ba shicü si nyü ketha rüna nunu kevor miaphiko dzükhonunu meho di ungo ketha meho tha. Thie we dieliekevi pethakecü a kha a dei kebakoe a kedipuo chütuo üba shicü si nyükecü pie kezha chü tha. Uko pete a dzü nunu Khristamia na kicüpuo chüshütuo üba shicü mehotuoü vor phre.

Kibenuo kro puo nunu kechapfhe si vor ba. Mezhühkroi mu miathotsa di kecha chü keba pfhe si vor ba. Sükosü

thie a dzie nunu dzülupfütuoö kebako kinu nu vor ba. Süu Kepenuopfü mhatho puo zo kekreamonyü a Molungkimong rüna nu vorkelie zha dia nhie mia kerepengou thenou kedilie di dzülukepfü la dojüliete. Puoe mia kerepengou hako Khrista liepie u vie chülieketuo la dojülieketako geinu a lietho-u nu a khruohishü mu a chü kethepfushüketa la a Puo ki hazie kedipuo cha sa ta!

Uko kethepfu kengu tuoi thie thepfu di kepele hau thezese thaketuo cau sü u chie u vümia kelhou rüliko mu pele kevor-u khawatuoö kethau zo.

Sibsagar Mission Centre nu keba teiki we kijüthezha mho ketsa tsapoko jierhepfü di ba thienyü chü kebara mhachükeshü hau ki a zha kevi hamhiecü ngu chie mo. Süra mia tsü zhieyakezha dze pu kemide seya. Derei Niepu-ue vor thechü kepetse secü hara rei a yase vor, Puo a bu hanu dieliekevi mhatho chüketuo la ücü a tsie we siliete. Puoe a hanu kevor a michieko bie kerüüshüte. Molungmiakoe Sibsagar nunu a ze uko ra voketuo la terhümiavimia mia hiesorou bu a pfhe a ya mu rüguo kevor leshücü u khradithor zo.

Thekhrü puo voketa ki Ziephieu khrü thenou kedipie kepele kesa nu vorkelieko kehouki yopuo chükeliu ae mhige vo mehoshü. Süsü Nagamia kijü nu Khristamia Baptist Kehouki keriethe puo mecie. A siepetie lakeshü a kimia Mary hienie-e Boston nunu tuo sedekeshü nhie hienie dieliekevi mhatho lieu ro Indiamia donu zhapu chütuo nhie idi le vor. Hienie bu si kemo kijü mu themia donu mhachütuoö keba mhakipuorei hienie nou le vor mo. Ae Nagamiako ze kese keriekiko rükra ba. Uko thelhi la kijüthouko geinu Assam nu tsurya mu u kerei moto zo di hieko Mission Leshüki nu kevor chau ze vor. Uko keziekouko nunu u vo petopie khadou nu mia petha ketha u terü chü di meho ketha nguya. Sietse nunu ukoe leshümhasi mu leshüki kemedzi zhoko uko noumvü keba ngu mecümeecieta zo. Süsie a rei kijüthou geinu kevor themia nguya motocü hako kengu nunu a ketsilieta zo. Puotei pecha mo di ae uko donu mia puo puo za Supongmeren ücüu ze kekhrietholie. Assam nu dieliekevi zhapumia puo, Godhula-e hamhodzü Rev. Bronson ze di Nagamia donu mhachü kerie puoe puo ze vor a ze kese.

Kesikelie geinu kepenou parlie. Sidi hieko thuo hieko donu mhasi kezakecū chū. Godhula hienie-e Khristamia kepele pie Supongmeren ze keza chakhrie Kekradie mu Assami-mia die si morokesuo bodeko pie puo petha. Supongmeren rei puo kitsa puo ramia dze, puo kelhouzho mu puo die se hienie petha. Supongmeren-e dieliekeviu kezashūketuo la Godhula ze puo ra vo mu sūla ukoe thie a peso pevi seshūwe. British Sorkari-e a bu Nagamia lhou keba kijūthouko gei kevo khacū la Godhula thuo a la nhane chako pete da voshū. Puo zhapu geinu mia thepfū unou kedikelieko a

bu dzūlu pie uko tsūtuo üdi uko ze Sibsagar nu vor.

Sūla a thie Molungkimong nu vor, dzūlu pie mia kerepengou ketsū hauha a kelhou nu thie yawinu Nagamia donu mhachūtaketuo puota zo. Hauha a kekie zo.

Ae Sibsagar nu a mhathochūu nu vo di a dzeko pukeshū pfhelie kelho chū bata. Ae a kimia Mary ze vor di Ukepenuopfū die se themia hako ze kezatuo. Hau hienie mhatho lieu ücū si mecūmecielieta zo.

DIECA

1. Shadze : sei mu kerie pie sha dze kerükriekēcū
2. Kibenuo : ki kecūkiecūko
3. Tsapo : ketsa kesou
4. Penou : kenoulie
5. Dzūlu : dzū nunu u chū kemesawa di Khrista zho-u nu lerketa.
6. Terhūmiavimia : terhū nu u zha kevimia

DOJÜKECÜ

A. Dieca kesa sikelioko pie diecha chüshülie.

1. Shadze
2. Kibenuo
3. Tsapo
4. Penou
5. Dzülü
6. Terhümiavimia

B. Ketsokecüko kelashülie:

1. “Nagamia kijü nu dieliekevi mhatho” thedze hau nu supuo kepu-u ga?
2. Thedze hau kicükipuo separ ga?
3. Nagamia donu Dr. Clark dieliekevi mhatho-u kicüpuo ga?
4. Thedzeu sedekecü nhie Molungkimong rüna nu kimhie ba shicü thushülie.
5. Sünhie thenou kedikelie mia kitsuo dzülupfütoü ba ga?
6. Dr.Clark-e Nagamia üse kimhie üdi pushü ga?
7. Kedipuo la Dr. Clark-e Nagamia thenou kedikelieko üse thepfu üdi pu ga?
8. Clark pukeshü geinu Supongmeren mu Godhula unie dze kicüpuo silie ga?
9. Nagaland nu Khristamia Baptist Kehouki kirapuo nu chü keriethe ga?
10. Dr. Clark mu puo kimia unie-e unie dieliekevi mhatho-u kirapuo nu sedetuo üdi le ga? Clark-e pukeshü Ukepenuopfue unie bu kirapuo nu unie mhatho chütuoü ba ga?

C. Dieca puotou-u rhieshülie:

1. Dr. Clark mu puo kimia unie-e _____ nunu vor.
 - a. England
 - b. Boston (USA)
 - c. Europe
2. Nagaland nu dzülupfü keriethe thechüu _____
 - a. Molungkimong
 - b. Mokokchung
 - c. Sibsagar

3. Clark mission mhatho keriethe thechüü _____
 - a. Molungkimong
 - b. Impur Mission Centre
 - c. Sibsagar
4. Supongmeren-e puo ramia terhümiavimia hiesorou ketsekeshü _____
 - a. Dr. Clark mu puo siedziko ze kebieketuo la.
 - b. Dr. Clark dzie nunu dzülupfüketuo la.
 - c. Dr. Clark kepfhekeya chüshüketuo la.
5. Clark rhodzü Godhula ketsepie Molungkimong nu shü rie kekreibamonyü _____
 - a. British Sorkari Dr.Clark bu Nagaland nu kele khacü la.
 - b. Dr. Clark-e Nagamia mia tsü mia vo kezhiemia preikecü la.
 - c. Godhula Ao die pulieyacü la.

D. Kephrüu nu diecha kiu nu hau pu ba shi thashülie _____

1. Sünhie themiakoe mha puorhi kreicü puo mehotuoü tha.

2. Nagamia thenou kedilieketakoe u nanyü kerieu khawatuo ücü michie tha mo.

3. Chazoumiako la Nagaland-e thechü kemichie puo.

4. Clark bu si kemo themia mu thechüko nu mhachüketuo puo geituo.

5. Sibsagar mission centre nu Nagamiakoe u vo petopie khadouko nu meho thaya.

6. Godhula, Clark mu Supongmeren ukoe mia puo mia puo pethaya.

7. Godhula-e Clark bu Nagamia donu mhachüketuo mhatho kerieu sedeshü.

E. Mia kenienie keze balie di Dr. Clark-e teicie 1872 ki Nagaland nu mhachükecü nu puo kere sekecü ca pengou thushülie.

F. N kelhou nu n chiekeshü mu n la kere sekecü puo thu mu phrüşhülie.

U Licha

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Puocau si di kephrüu phrükelië mu dzetho(plot) medzikelië.
2. Kephüu nunu die kesa sikelië.
3. Kepethamia mu u zemia ze di kephrüu kepu sikelië.
4. U thuo u geinu sikeliëko pie huoniehüo ze kezakelië.
5. Kephrüu nu dojükecüko chükecü ki kephrüu nu kirapuo ba shikecü sikelië.
6. Kephrüu medzi di ketsokeshüko kela sikelië.
7. Nagamia Lichako sikelië.
8. Nagamia mha chakecü doko sikelië.
9. U kecüca ki kreikecüko kengu ki rei mo di shügeshühie di u kru chükelië.

Yietse kekrekreicü kekra kesapie Nagamia yie chü bayakezha tuoi di u lichalidza doko rei kekrei phre. Yietse pete u licha do nyi phre. Süla u state nu district-ko nu rüve vo kecücako metha di licha do kesa kekra silie vi.

Teicie kere-e mepfüë doki, Nagamia pete rei cü phreyakezha licha kro puo parte. Hau liro yietseko kepero, kedzesi pevikelie mu huoniehüo licha doko liekelie geinu par. Süko donu licha kemeyie kro puo liro, kese pie thevochü sa chakecü, dzacie pie thevochü sa chakecü, kevü mu thevü gadzü, khuo pie keriepou nunu chakecü, hakemhieko.

Nagamia dzü se mhacha peme phreya, mha puore kenyi mu chüsi kechü pie licha va pelhekecü chüya. Nagamia

lichako nu tier pie mha kethuocecü tsa phi.

Nagamia u kecücako pesepeme phiyakezha doko ha nnhiennhienu nu nuoyie puo sie puo lala idi keyie sevor. Dzü se mhacha pemececü dorchü sü rüü phi derei puo kelhe liro ganyagara pesepemelie di se gava kechüko nunu parya. Thedo kemeyie kro puo liro, mi mho nu mha pegukecü, metsie pie kenhelie di pesokecü (teinia/teikhrie nunu), mha peciececü. Thevochü mu mithuchü pie mi mho nu pegulieya. Mia huo liro khuo rei peguya. Chüguchüte ha Nagamia pete la mha kelhe se puo. Puorhi kekrekreicü nunu cha di cüya. Derei tsie teiu nu themiako hau mehou phi motazhie kekreilamonyü hau cüthor ro u shürho la vi mo ücü si partazhücü la. Themuo gei migo bathorkecü la sü-ue *cancer* pesiewaya ücü leya mu chügu cüthorkecü u shürho la vi mo ücü se ketarho phiketa la.

Metsie pie themuo morei khuo kenhelie di teinia/teikhrie nunu pesokecü rei chüya zo derei hau mi mho nu pegukecü de meye mo. Thedo kekrei puo liro mha pecie cücecü. Nagamia lichako nu mha va pelheketuo la seyakezha nyako thedo hau se di chüya. Nagamia pete shüdza pecie cüya. Huomia shüdza rhey mu huomia rhey mo. Dzacie liro puoreu la cücecü pie u zho chü sier mo üliro tsie mu tsie miapuorei u neikelie jü zo. Dzacie pie tathu chüya mu pie gacha va pelheya.

Kerie kemedzü pou keparko pie kese chüya. Kerie pou keparko rupie puokou khouwa di yiepfepfelie morei rhie pecüpie mhabou nu shülie tsiu chacülie kevi teiu mhodzü thekhrüe kezie rei shüpie ba di chacüya. Themuo morei khuo gacha nu kese pie vaya. Kese phie pekilie di se seki chülieya. Kese serhei morei seki pie gacha vacücü puo kelhe kekreiya.

Dzünuoca morei dzünyü rei pekilieya. Thuchielie di ciekho morei merü lapie phie pesolieya. Hau pie chügu morei khuogu sa chacüya. Licha hau Ao-mia la meye se. Yietse kekreiko hau chüya mo. Angamimia dzünuoca morei puonyü pekikelieu üse 'dzürükite' üya.

Gakrie rei pesepeme di phie pesopie gakrieki chücüya. Hau pesepemecü mhathoko chüpie dzepie zhaçü teicie pete rei vi zhalieya. Mha hako mho nu gamenyieko mu gava neiünei pie lichako vakecü chüya. Süko donu kemeyietho kro puo liro nyietso, sala, kevü, chümerie mu chüsi.

Lhako pie u kecüca kemeyietho chüya. Derei puoshü kenyei kekrei kro puo rei pie u kecüca chüya. Shüko mu chütienue rei cü phiya. Chütienue rübei cha cüya morei pie kemenyakò sa chalie di pie hiemvü chüya. Shüko liro riecü pekraya derei huomia ro becücü u neikuoya.

Thechü huo nu rünyo mu kijütsei-u tekhoo chükecü ki rei shüko lie chükecü la vikuocecü baya. Thechü sükemhie nu keba yietsekoe shüko phiepie thulie di se khutie sou chü cüya. Kemenya thulie di dapie mi nunu riececü, dzü nu chakecü morei tier nunu rielie di se hiemvü chüya.

Yietse huo liro shüko pegulie di thupie lhako sou chü di chacüya. Kijü kirapuo thekhra mu rünyoe telha ki rei shüko vazhükuoya shi süra lei pekraya. Süsie kemenyako ha thupie perülie mu dapie pecülie di mi nunu rielieya, morei chalie morei thuopie hiemvü chücüya.

Nagamia kecücako krei se. Seguo, noukuo, guorünuo, nula, mepfhi, pfhidi kemhieko mu kelou puorhi kekrekreicüko mu loutsa kemhieko pete cüya. Nagamia pete rei mha hako cü phre zoya mo ürei miakrau hako pie mhayie chü di pie kekhrekelhe chüya. Nagamia kecüca pete donu pfhidi puoma keretho chüya süla kenyimia thuo hau se u ca chülie kevi zo. Themuo pie u kecüca kemeyietho chüya ürei ketsa nu gamenyie kekrekreicü u rakhenu ngulieyakezha neiünei rei cü phiya. Nagamia ha kecüca kechü nu rüdi se zhüte mu tsiedo we mhacümhakrie sie ro kekreamia caükrie chachachakrie meya kemoko rei pie casa kemo chüte. Sirei Nagamiae puo thuo puo kecücako puo keneitho chüya mu kehourapuo tuo shierei puo kitiekinu cüyakezha kecücako mengu sei tuoyacü ngulieya.

DIECA

1. Yietse : seyie puo nuolhou kra phi kemoko.
 2. Licha : mhacha; kecükekrie chalieketako.
 3. Nuoyie : themia phou puopuo, puo puotsa, puo puo, puo nuo idi phrū ketsur (generation).
 4. Pesepeme : ba chalieketuo doko se mhachükecü.
 5. Pelhe : biepie puo bu lhekeli, cü vikeli.
 6. Kijükhru : kijüthouko gei; u mhitsie keviko gei.
-

DOJÜKECÜ

A. Ketsokecü khakeshüko kelashülie:

1. Tsie teiu nu Nagamia licha nu mha kimhiecü kro puo ngulieketuo merülie vi ga? Licha süko kikemhie di parte ga?
2. Nagamia u kecüca bu ba pechalieketuo doko thushülie. Thedo pete la thakie puo sa khashülie.
3. Kedipuo la chügu cükecü vi mo üdi leya ga?
4. Nagamia kecüca kiu u nhicu nunu cü sier mo üliro u neilie kenjü zo ga?
5. Nagamia pecie cüyakezha kecüca kenie za thushülie.
6. Nagamia mha chakecü nu gamenyie morei mha kethengu kiu se kekrathoya ga?
7. Nagamia licha kekreikecü ba se ükecü no kikemhie di pulie vi ga?
8. Nagamia gachanyako u khie u mhou lheni ngulieyakezhako khre zo. Nie thuo le di puocapuolako kepushülie.

B. Kelakeshü puotoutho-u rhieshülie:

1. Nagamia kecücako puorhi hakemhie nu krei se.
 - a. Khufü re mu lhekecü.
 - b. Tier nu kethuokecü mu chümerie pie vakecü.
 - c. Puore re se mu chüsi chü sekecü.
2. Nagamia themuo hakemhie di kha pie bakecü u neiya.
 - a. Chügu.
 - b. Chüguchüte metsie pie va di teikhrie nunu chü peso pie keba
 - c. Pie tathu chü bawakecü.

3. Nagamia mha hako pecie cüya.

- a. Khuo mu themuo.
- b. Shüko mu chütienuo.
- c. Shüdza mu gakrie.

4. Pfhidi üse kenymia ca üdi leya kekreamonyü.

- a. Nagamia kecüca donu keretho-u zocü la.
- b. Chazou nu sevoryakezha la.
- c. Nagamia zho-u nu hau kenymia mu kemeyie rübei bu cüyakezha la.

5. Nagamia yietseko huoniehüo ze kepero mu kedzesikelie geinu kedipuo chülieya ga?

- a. Nagamia pete licha puo se parketuo pepilie.
- b. Kecüca bu ba chalieketuo doko silie.
- c. Huoniehüo licha doko thepulie.

C. Diecako donu kiu puorhi krei shiü thashülie.

- 1. Peso, pete, pegu, kethuo, pecie, pesepeme, mené
- 2. Lichagacha, kekhekhe, tiechagacha, caükrie, lhenu-nhathe
- 3. Be, ketshe, kethuo, cha, kenguzasi
- 4. Thevüchü, kobi, thevöchü, chüzhiehü, mithuchü.

D. Tenyidie nu hako se kedipuo üya ga?

- 1. Bamboo shoot : _____
- 2. Fermented Soya Bean : _____
- 3. Preserved mustard leaf : _____

E. N kromia ze balie di mha hako kepushülie.

N thuo n die nunu Nagamia licha kehouporei kikemhie di chalieya shikecü.

F. Nie nouva sevor khadou nu keza cüketuo puo rhülie. Mhathochie hau nu, mia puo bu gacha lhi puopuo sevor di pete ze keza cülie

Bayie

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Geizo-u rükhre, pfhephra kekhokekeko phrū sikelie.
2. Kepethamia mu u zemia ze geizo-u kepukelie.
3. Geizo cabo-u silie di le pesou sakelie.
4. Dieca mu diecha kesako sikelie.
5. Geizo-u medzi di ketsokeshüko kela sikelie.
6. Nourhei diepu pu sikelie.

Dichienu rei Bayie tei-o tso.
 Le mo tha rei tsiamenyie vashü-
 Ketuo tieu diekhuodieyie sü,
 Nhamenyiepou perako keyie;
 Seipou hurei Hutuo Teguo-o,
 Kitsu, Kezie ketsa donu vi,
 Pou rütshepfü ketsa va ziekruo,
 Seibo donu pedou, phrie, mecho,
 Nyüweko pie nyüsa khre larü,
 Pejo rüle ketsa va perhei,
 Mesümede kebako ha ngu,
 Kidepuorei noumvüluo dimu!
 Pera hurei Hutu-o rükrü,
 Teicie pete kijükouü whi,
 Rülei mo di Bayie dieyie chü,
 Kedzükri di sonaü pesi:
 Themianuo bu teicie va ha du-
 Ketuo lanu Bayie teiu ze,
 Ruo rükhruo di themianuo pesi;
 Zoya caü themianuo ha we,

Jihova-nuo kide themia khrie,
 Le mo di lhou Jihova melie,
 Khunuo, pera, nhamenyiepou bu,
 Themianuo mhie die pulieya rei,
 Teikesonhie themianuo mhatho,
 Lhenu niepu Jihova sieso,
 Chütuo derei kide kemelo,
 U rüli rhie chadie chütie shi!

- Kekhrievoü Yhome

DIECA

1. Diekhruodieye : pu rükhruo keyie.
 2. Mesümede : ngu ketherhu mu ngu pevi.
 3. Kedzükri : rükricü.
 4. Sonaü : rüna kekrecüko pete.
-

DOJÜKECÜ

A. Ketsokecüko kelashülie:

1. Bayie teiu nu ngu u noumvüyakezhako kiko ga?
2. Hutu-e kimhie di bayie dielieu rükhruoya ga?
3. Ükezopfüe khunuo, pera mu nhamenyiepu die pulieya ücü sie kimhietatuo üdi pu ga?
4. Lieciemia bayie teiki kedipuo chüya ga?

B. Rhie kemezeshülie

A	B
1.Nhamenyiepu	nyüsa khre larü
2.Pera hurei	themia khrie
3.Nyüweko pie	Hutu-o rükrü
4.Jihova-nuo kide	perako keyie

C. Diecako pie diecha chüshülie.

1. Tsiamenyie	2. Nhamenyiepu	3. Ziekruo	4. Mesümede
5. Rülei	6. Kedzükri	7. Kemelo	8. Melie

D. ‘Extempore Speech’ hau Latin-mia die puo mu puoca liro ‘tsie mu tsie’ isi. Tenyidie nu hau üse ‘Nourhei Diepu’ isiya. Pedzü mhapuorei kесе mo di tsie mu tsie caü puo khro nu die pukecü üse nourhei diepu üba. Caü-u nu u mhasi kesou mu puotei puo chiepie keba nu u nou le vorkelieko separ keza sikelie mhatho puo.

Nourhei die kepu teiki medzi morokesuoko:

1. Caü tou nunu pulie. Kekrei puo nu puta ro thuo khrewalie vi.
2. U kele kezaketuo la mia puo la puotei puo rhieshüya. (Tsevü 2-5)
3. Rhiekeshü teiu zie seta ro, thuo khrewalie vi.
4. Die puo rübei se pulie. Die kekrei sa kerei di puta ro, thuo khrewalie vi. (Thakie: Kekradie mu Nagamese kerei di pukecü)
5. Capimia pepikeshüu medzituo mu süu se puo thela chütuo.

Nourhei diepu thakie:

Caü - “Mhanuü a nyiepou üro.”

“Nyiepou pou keba ra, kemerü rei süra baya”. Mhanuü a nyiepou puo üro, a-e niakitsu (sunflower) puo chü di puotei pete nu niaki merü tuotuo. Kezeiu pia siesta shütuo. Atsü gei tsia thuo tshu di mesithor ba rei, a a rhie chü di sietha pedou mu mezhü thaketuo a rhie chütuo.

E. Mhatho: Caü hako se nourhei diepu tei puo keseshülie. (Kepethamia thuo caü kekrei se balie vi)

- i) Lhenu vie pekrulie.
- ii) Puotei (climate) rüdirülikezhü.
- iii) Seiboko pekrulie.
- iv) Nagaland nu nyiepouko.

Kediu Übou

(Sangtam-mia Dzeyie)

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Puocau si di kephrüu phrükelie mu dzetho (plot) medzikelie.
2. Die kesa mu u die nu diecha ra (structures) kesa sikelie.
3. Thedzeu phrü kevo ki u thuo pemhi di thedzeu ze kepero sikelie mu thedzeu thela nu kikemhietatuo shikecü chiekellie.
4. Kepethamia mu u zemia ze di thedzeu kepu sikelie.
5. Khenu dzeweko si salie nyükecü.
6. Thedzeu medzi di dojükecü khakeshüko pu mu thukellie.
7. Dieca puotoukecü separ u thuo u kele nunu thu puotoukelie.

Sangtam-mia dzeyie nu pucü, thiedzütho Tepfi mu Meseru nie kekhrietho seya üsi. Unie-e keze bathuobaruo chü di unie tei pevowaya. Khunhie puo, unie chadu nu tuo vokezhü ki rüna nu mia puo lie nunu la vortakezhü ngu. Themia sü-ue thayie keme pfü di puo kho mesi setuo. Meseru-e süu ngushü mumetha sie puo zeu ki, “A ngu kebau no rei ngu ba zo nhie?” idi pushü. Sitse Tepfi-u sie, “Weca! supuonie thayie luko ngu jotuomu” idi puo die kelashü.

Süla Meseru-e Tepfi-u tarho di unie kedipuo chü morosuo shicü pushü. Sidi unie-e vo ronyho puo rüzhüpfü di themiau kevor pfhe tha. Themiau

vor unie tsokellie ki unie-e kere shie petoshü ru themiau keriethe wa tse puo michie pfü puo khorü pelawa di prou chadu nu tsu di ta vilie kevi de ta pesuta. Themiau ngu mota mumetha, Tepfi-ue thayiephro-u pie puo bouka gei shülie di seibo meli pfüta. Sidi puoe sie seiphi puo gei balie di lepie puo me valielie ba tsota. Meseru-e seibo melilie kemo la tosie Tepfi-u meho di, “Azeu, thayieko huo pie a ze kezacücie” idi chashü. Derei Tepfi puo meda kesuo-ue puo pfhe si kemo chü thayieko cüzhü zo mu puo kouko kelhoupie kijü shüshü ba zota. Meseru-ue thayie chakeshü metsei, thayiekou kelhoupie puo vashüshü ba tso.

Meseru-ue puo thesü puo notei-i zo di sie, “No rei n tei vortuo ho!” ishü di puo noumeyie se di tuota. Puoe ketsa nu tuo vokezhü ki seico puo gei mepfhibou puo ngu. Puoe tha di süu mehoho ketha ki Tepfi-u tuo puo khie ki vor. Tepfi-u tsie we thayieko cü tseilie di Meseru-u pfhü la vor. Tepfi-ue sie Meseru-u ketso di sie, “No kedipuo meho tha mu?” ishü. Meseru-e puo miatho chü mepfhibou tha di, “Luu Kediü übou lie. Puo a bu pfhe menuo balie nushü. Übou hau pfheü de zivicü a si chie mo zoluo.” ishü. Tepfi-ue üboupfhe kimhie tou shicü sishü nyüthorta. Süla puoe puo zeu kepie di, “A ngumezhie di a bu va puo zorei übou-u vüshülie vi mo mo ga? A bu rei no pu keba pfheü zivithorcüu rünyüshüyi” ishü.

Meseru-e puo die kela di sie, mhanu Kedi-ue miapuorei übou-u kevü pfhe si ro puo nei mo setatuo. Sidi Meseru-e la sie, “Derei a kekhrie kezeu, n la a cha puo pfhüshülie vi” ishü. Puoe Tepfi-u ki puo kijükhru gei pa di Kediü morei puo themiako vorzhü mo mo shicü

mehoshütuo mu ukoe vorzhü mo liro Tepfi-u bu doyopuo la übou-u vülie vi üdi pushü.

Sidi puoe kijükhru gei paketa mhodzü Tepfi-u tarho di, “Co, a melieshü mumetha, no übou-u vü sedelie vi. Derei rüli se di sedelie mu no übou-u noukou nu meboucü pfhe si sede par mumetha, n rhie chü mu rükri se di übou-u vü petoshülieluo. A pfhe si touliete mo?” ishü.

Tepfi-ue puo neisie-i di, “Oh, oh, a siliete” ishü. Meseru-e ta kijükhru gei palie di kepetse nu mha phiekcü do chüshü. Sidi puoe rürei par di pheshie di, “Miapuorei hatsa khie vorzhü mo ho, vü sedelie rei vi ho!” ishü. Tepfi-ue ta mhai sie puo tarhokeshüko

chü sedevü. Rüli se di vü sedeshü, phaphawata mu mepfhiko khrie parta.
 tok!....tok!....tok!... mu meboucü Sidi va puo nunu mepfhi krokoe pruo
 pfhe mepfhibou-u nunu parcü sishü par di Tepfi-u keü sewa. Tepfi-u rei
 mu Tepfi-ue puo kenei pfü rükri se Meseru-u puo kedokewa le vorlie
 di vü peto seshü, TOK!....TOK!... derei süu menuothorta sidi sünhie
 TOK!.... Sitse mepfhibou-u vütshie Tepfi-u bu rünoumo sewa.

DIECA

1. Übou : mha bouthuo vükeshü ki puo pfhe chü parlieyakezha bazha puo.
2. Bathuobaruo : u zha jü di ba kemethuo chükewa.
3. Pheshie : melie peto di shiekcü.
4. Keriethewa : mhapfhe si di riekcü.
5. Notei-i : tshupfü, pfüpha parlie kevi chü baketa.
6. Keü : mepfhi bu puo tha pie u gei shükewa.

DOJÜKECÜ

A. Ketsokeshüko kelashülie:

1. “A ngu kebau no rei ngu ba zo nhie?” die hau supuo pie supuo ki pu ga?
 Puoe mha kikecü puo ngu di pu ga?
2. Meseru-u mu Tepfi unie themiau ki nu thayieko pielieketuo la kikemhie di
 rhülie ga?
3. Kikemhie di thayieko la khriethonie kezesuoketa no pulie vi ga?
4. Meseru-e kimhie di puo zeu pethashüketuo rhülie ga?
5. “Derei a kekhrie kezeu, n la a cha puo pfhüshülie vi” supuonie hau pu ga mu
 süu ca kedipuo ga?
6. N kele ki, thela nu Tepfiu zhakhra ngukelieu puotou zo me? mo Meseru-ue
 keyiete ga?

B. Kephrüu meho di thechü methuo kebako nu thushülie:

1. Themia-ue puo _____ pfü puo khorü khawa di ta vilie kevi de ta thu tsuta.
2. Meseru-e puo miatho chü _____ tha di süu üse Kediü Übou-u üdi pushü.
3. Tepfiu bu _____ se di übou-u vü sedelie nushü.
4. Meseru-ue puo kekhrie kezeu, Tepfi-u la _____ pfhüshülie vi üdi pushü.
5. Uko bou-u vütshiekewa la mepfhikoe _____ parta.

C. N kele ki, Meseru mu Tepfi unie khrietho-u ketho ücü le me? Khrietho kethomia kimhie morosuo ga? Thedzeu nu mu khrietho ketho puoe kimhie morosuo shicü pie kemejüshülie. Yopuo nieko la chüpie bawate.

<i>Khrietho ketho puo</i>	<i>Meseru mu Tepfi</i>
1. Huoniehüo ze mha kezaya.	1. U thuo u zhazhü le mu mha kezaya mo.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

D. Thedzeu nu Tepfiu bu kemezhiyecü se puothela chüwa derei mha u kenei puo se puothela chükecü pemhilie sisi n thuo n keleko mu dzetho se di thedzeu thushülie.

Therhu, Kemediekemerhie mu Thetshetherhu

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Puocau si di kephrüu phrükelié.
2. Si morokesuoko kephrüu nunu pfhü sikelié.
3. Diesa/dievi kesa silie di se diechako nu sekelié.
4. Kephrüu nu ketsokeshüko kela puotoukelié.
5. Diecha rá (structure) kesa sikelié.
6. Kepethamia mu u zemia ze di thedzu kepu sikelié.
7. Kekreimia gei thezho kevi ngu ro tshekelié.
8. Teisonhie kelhou nu thetshetherhu, kemediekemerhie mu therhu ma kenyi le di selie mu kekreimia gei rei chü morokesuo mhaleu se u chü kethepfukelié.
9. Khenu zhorüli si sa nyü mu thezho keviko liekelié.

Nagamia üse mia tsü mia vo zhieyakezha mu terhü u neiyakezha seyie üdi pucü sikuo phiya. Derei nkoe huoniehüo rhu, mediemerhie mu u mhokuo kenyi seyie ükecü dze we si petsa se. Mha hako ha nko zhovi kemeteitho chü baya.

Therhu mu mediemerhiekecü, hanie-e kedziese sei tuoya.

Chatiechala nunu si kemomia puo ze kesezorei, Nagamiae huoniehüo rüchü seiya mu hau we mediemerhiekecü thashü ba. U Nagamia zho hau zivithor mu hau tsie teiu nu jü votazhie.

Thiedzü teiu nu, cha nunu mia ze kesekecü Pete kerüchüya. Zhovi hau huoniehüo dzü va pezie mu kepero pevi balieya. Kesekelié ki nhicumia bu phichümia rüchü rie morosuo üdi kepuya. Phichümia bu nhicumia rüchü riekecü ha thezho vi mo sekecü leya. Phichümia bu u kele keza morei pu riekecü ha therhu pie phichümia tsükecü thashü ba. Tsie teiu nu mia puoe puo thuo leshümhasi ba se morei kezhamia chü ba ürei, Nagamia zho-u ze di puoe puo ki kephichümia üse puo ki zhakuo ücü le morosuo. Süla phichümia ze kerüchücü nu u rhu di chüya.

Thehou morei rüchütei kehoupuo nu rei, phichümia bu die puri seiya. Zhovi kekrei puo liro nhicumia mhakipuorei phichümia zatho-u se u kieya mo. U kelhouzha le di, u ki phichücümia kiekecü ki therhu-zakie puo pu seiya. Süu u dzürrie thenu/thepfu kekie zasi, *ania/amei/anie*, apuo morei *azuo*, *atsa* morei *apuotsa* idi kieya. U nhicu nunu nhicumia bu huoniehüo kekie hako si siertaya. Kehoupuorei phichümia zatho-u se u kie ro sümia üse kemiavi mu u krü u petha kemomia üdi leya.

Sümhie di chienuo nu rei phichümia rümhie chü mu rhucü la kesieso di chienuo zhoviko se tuolieya. Chienuo pete nu phichütho-u bu u chathachüya. Puoe puo chieniuomiako bu puo rhu mu puo dieze chüya. Kediezekecüu sü mha pete mho rei chienuo teshü kemase baya. Huoniehüo khrü kemeteikecü morei yapiekecü hau rüna nu kekreamiako gei puotei pete nu chülie re mecie derei thiethie kelhou nu mia ze kesekecümia rhu mu mediemerhiekecüe pete rei chülie vi.

Nagamia ha u therhu se kemetei seiya. Nagamia la liro mha pete ki rei mhokuo piekecü se pekho seiya. Mhokuomhohie la u kelhou khakeshü mu mia kerheiro liekecü chü vor.

Kedietekecü, u die khapie bakelie, therhu kelhou lhoukecü, kemichie teiko nu thepfu thakelie, kekreamia bu u morei u kinumiako kengawa mokecü, u thuo u tha nu tha puotou thakelie geinu kekreamia bu kethedo morei kameda nunu u dze kesuo puwa kemo. Hakemhiekö nunu u mhokuo pie balieya.

Mia rhukecü, mediemerhiekecü mu mhokuo piekecü, u zhovi hakoe mia tsü mia vo zhiekecü zhoko ze kepetsou toukecü kemhie. Derei Nagamia ha mia pesekecü mu mia khriekecü do kenienie rei si pevi se. Le pesoushü ro Nagamiae huoniehüo dzevi le di lhouyakezha mu u therhu pekruse balieketuo la thezhoko medzi di lhouyakecü ngulie.

DIECA

1. Mediemerhie : u neisie di mia rüchükecü; die kevi pu di mia rüchükecü.
2. Mhokuo : mhakehoupuorei vi üdi leyakezhako se kemetei bakelie.
3. Zhovi : thezho kevi; u zho u rüli nu vi üdi medzikecü zhoko.
4. Ania : u krü thepfumia üpfünuoko kekie zakie.
5. Amei : u zuonuo/u pfonuo prünuoko kekie zakie.
6. Anié : u krü thepfumia sieze thepfumia kekie zakie.

DOJÜKECÜ

A. Ketsokecü khakeshüko kelashülie:

- a. Mha kicü kro puo üse Nagamia zhovi bodeko ütuo ga?
- b. Kedipuo la therhu mu mediemediekecü kedziese baya üdi pu ga?
- c. Nagamia phichümia rhuya ücü thakie thushülie.
- d. Nagamia la mhokuo meyiethorkecü no kikemhie di silie ga?
- e. Kimhie di Nagamia u mhokuo se balieya ga?
- f. Nagamia puo kelhou nu terhü mu kezekevi kerüduo tuoya ücü kimhie di vatshashülie vi ga?
- g. N kelhouzho nu no kimhie di phichümia rhukecü thashüya ga?

B. N die nu no kimhie di themia hako kieya ga?

1. Thenumia u ki phichücümia _____
2. Thepfumia u ki phichücümia _____
3. Thenupfümia tsaketamia _____
4. Thepfumia tsaketamia _____
5. U puonuo dzüriemia (thepfumia) _____
6. U puonuo siezemia (thepfumia) _____
7. U puonuo üpfü _____
8. U zuonuo siezedzürie (thenuko) _____
9. U zuonuo prünuoko _____
10. U puonuo puo _____
11. U zuonuo zuo _____

C. Diechako nu dieca puokhro rhiepie kebau ca penuothocü thashülie.

1. Thiedzü kelhoumia zhoweko rudü sü
 - a. Keriekimia zhowe kemeyiethoko zo.
 - b. Mechü zakro nu krütako zo.
 - c. Themia chüümo gei uleidiu.

2. Mha puo morei mia puo la petikecü die thelau.
 - a. Krotho kenie donu pfhekhodieu.
 - b. Mha keviu menguthokecü.
 - c. Pete gei mediemerhie mu rhukecü.

3. Setheyie
 - a. Nie rüna nu themia pete
 - b. Nie ze keperocümia
 - c. Nie khriethomia mu keperocüko

4. Nie kelhouzhau pemvü di
 - a. Nie kelhouzha ze di
 - b. Nie keviko ze di
 - c. Mhahuo nu n üse zhara üketa

5. Puo kevi si petsakecü
 - a. Puo gei mha kevi tsakecü
 - b. Puo gei mha kevi jütokecü
 - c. Kekreimia puo kevi si petsayakezha.

D. Thechü kemethuoko nu dieca puotouko pie thushülie:

1. Nagamia u krü zhowe nu u ki kephichümia zatho _____ ro süu üse kemiavi üya.
2. _____ kepenuozha nhie mu nuyie nhie n ki nu keneishie merü baya.
3. Mia ze kesecü ki mia _____ rie ro sümia üse medie üya.
4. Kemichie teiki _____ mota ro Nagamia puo gei these üdi putaya.
5. Nagamia mechü zhowe nu noe theba nu ba ba mu n ki kephichümia morei zhavipfümia morei thenumia tha tha ro n ba _____ pie sümia ketsü merüya.

E. Puotei hamhiecü puo ze kese ro *therhu* morei *these*, só morei *medie*, *thezie* morei *kethekhrü* ütie shiü chie menuopie thushülie.

1. Miasamia puo nie shüphrümia salie. Noe puo ki vo di n thuo n dze pushü sidi nnie kemiasilie _____
2. Kephrükelie nu n khriethomia puoe no kelakecüu si kemo puo pupie n kie di n khoyashü _____
3. Noe nie shüphrübou nu balie di kepethau ki mha ketsoshü _____
4. No si kemomia puoe n rüchü di 'Harie' ishü. Noe puo si kemo la puo diesou kela mota _____
5. Noe *bas* (bus) puo nu ba bacü ki ketsamiapfü puo tuo ler ru puo ba ba mota di siethatuo _____
6. N kezemiakoe n shüphrüpelimia puo kenga phre bata. Süu kekrücü la noe siethalie di n kezeko ki uko bu puo bie kemenga hienü di kekhawa _____
7. Noe mia puo gei panya kepar ki kekreamiako bu n pfhe rünyü phrekeshü merü ba derei no die kepu tei se miapuorei tsü mota _____
8. Khise leshüki nu kevo ki noe sekelie pete kelu di 'Teiso viwe' iphreshü sirei n kepethau gei kemekrieta _____

A.Z. Phizo Mhatho Keviko

KEPHRÜU NU KEMERÜKO:

1. Kephrünuomia bu teicie krie 19 therieki Nagamia kijü nu seyienye zakro nu puotei kimhie vor shi icü dze silie mu le pesou salieketuo.
2. Nagamia kelhou zasi la A.Z. Phizo mhachükeshüko silie di rhulieketuo.
3. Kephrünuomia bu A.Z. Phizo kelhou geinu thie ketso Nagamia kijü nu u seyienye kimhie vorzhie shi icü dzeüseko silie kevi.
4. Kephrünuomia bu krütamiako u kha tseishü mu kemezhiekeshü la Nagamia chüpie Yiedi Seyie puo chükeshü dze si di süko tshe mu rhulieketuo.
5. Puocau si di kephrüu phrükellie .
6. Kephrüu nunu dieca, diechatse mu diecha kesa sikellie.
7. Kephrüu nu dojükecüko chükecü ki kephrüu nu kirapuo ba shikecü sikellie.
8. Kepethamia mu u zemia ze di thedzeu kepu sikellie.
9. Kephrüu medzi di u thuo u kele separkellie.
10. Nie thuo nie die chü dzesa thupie phrü thienyü chüshükellie.

Angami Zapu Phizo, Nagamia seyie kedi rüsie nu si kejokejü krütau sü puo mhitsie kenyi, thenou khrütsacü themia puo, tsiu puo perälle kenjücü thepfu nyicü sie rei puo kemecie rei nyithor. Kezhiekere seüdzücüko nu rei puoe puo kevi süko se kemetei se vor zo. Mhakehoupuo kechü nu rei rachülieketa sie chakha neiünei vor zorei chü bei zo votaya. Puo khriethomia puoe pucü, ‘Phizo sü kedipuo merü di chü chielie shi süu tsolie kemochie puo mezhie le moto zo di chü votaya’ isi.

A.Z. PHIZO KELHOU THERIEKO:

Angami Zapu Phizo-e teicie 1904 cie Cacü zha 16 nhie Khonora nu puo penuolie. Puo puou, Krusietso Dolie-e lhithomia puo süla rüverüvü chü sonuo yiedi rünako nu, Ceylon (Sri Lanka) mu Singapore ketso rei vo. A.Z. Phizo-e puo puou kethepfu mu mhasa kepfhü nu puo khradi tuoyakezhako puo neithorya. Phizo-e puo kelhouzha cie kerepuo (11) tso mo zaluocü nu puo puoe 1915 cie Doshü zha 7 nhie puotei vota. Puo zuopfü thenu kethepfu puo nou metei secüpfü puo süla Phizo medzü keba teiki nu puo kelhou hü pevi seshü.

Puo zuo thetha noupéu (motto), “Themia kemiathomia puo chülieluo. Kemiathomia puoe siata zorei puo zae kechachie rhei tuoya,” idi puo tarhoshü. Puoe puo rheichie puo zuo puo tarhokeshü die hau rükra mota mo.

Puo nhicu nu zorei puoe mhale pesou seya süla puo rübeikhro di vo mhako ca le pesou phi baya. Puo nhicu teiki nu thehouba gei themia kehou di mha kepu bayakezhako puo kelhou kese pevi se sierta. Thehouba geinu puo chienuo dzeüseko, Britishmia dietho kemo la, Khonomia bu

kemezhie phikecü perhiepfü kevor dzeko silie. Mha pete mho rei puo yiebo dze si pevilie, phichümia rhuhecü nu pasapanyaya kemo, u chienuo mu kikru kekuo khro bakelie, shügeshühie mu u neisie di mha pete chü pevikuokelie mengukecü. Puoe u thuo u kekhakerekecü tsiu mia puo gei diezeu keba puo kevi sü puo neithorya derei sizo vo mia khrükhro lhouketuou mo.

A.Z. Phizo-e puo nhicu ki Kewhira Rivenburg Mission School nunu leshüphrü. Middle school tseikewa sie vo Shillong Government High School nu phrü. Teicie 1930 Tsiarie zha 9 nhie Tseminyumiapfü Jwenle lielie.

Puo kelhou nu mhatho sedeu America nu Ketholeshü keseyakezha kompani puo nu lietho chü. Teicie 1929 cie puoe Kanadamia kompani puo la khrakhru-kelhou leshüko (insurance) ze la. Süsie rei puoe pfuduonuo/üduonuo huo ze di bagei thuo kemhie lakecü kompani puo sa pesieshü. Derei mhatho hako nunu puo nou ketheguokecü ngulie mota. Puo khie puo mhou mhatho chü selie kevi cha ngulie rei puoe süko ki vikuocü mhatho kekrei chü nyükecü la thenou jülie mo zota.

A.Z. PHIZO MHITSIE:

Nagamiae u krü kijüu khriethorya. Rüna pete kekreamia bu u kijü pra molieketuo la u rhierhu se di u thuo u kijü rüguoya. Rüna puopuo icü u thuo razou sorkari puo nyi phre tsiu liecielierhi penou di lhoukecü teiu nu rei u thuo u ketshukelhuo chü phreliaya. Themiako lhou sei vocketuo rei u kijü nu lheni kinyiko gei pemvüya. Süla mhale bodeu “Urre Uvie” puoca, “U rüna sü u vie” icüu Nagamia kedi kecha nu ketho-mhale (ethos) nu puomie kre pesou se tuote.

A.Z. Phizo kesier mhodzü zowe Nagamia ha u kelhouzasi la mu mia bu u sikelie merü di kemezhie rükhreüyi vor. Nagamia la puo mhitsieu ro, “themiako donu mia puo chütuo, yiediko donu yiedi puo chütuo” icüu. A.Z. Phizo mhitsieu nu tse Britishmia u kekhasse kebau puothela chüketuou rübei mo derei Indiamia kehoupouerei ler u kijüriehou peviekücüko chiekcü rei sa. Puoe Keteimia Sorkari bu Kekramia Sorkari valiekcüu la mhachü tuo mo.

A.Z. PHIZO BURMA NU KELHOU:

Teicie 1933 cie A.Z. Phizo-e Burma (tsie Myanmar isite) nu vocketuo la tuoshü. Puo kele meyakecü ki ze

khrielie mo zorei puoe thelhitheü kekra chü. Teicie 1944 cie, Burma nu keba teiki Indian National Army (INA) krütau Subash Chandra Bose mu Japanmia Kedi Rüpfhünuo kro-u ze kesilie. Hateiki, Japanmia-e Britishmia ze terhü chü ba.

Japanmiakoe INA ze di ta Manipur mu Nagaland-tsatie, Britishmia chüpahiko bayakezhatsa va tsur. Subash Chandra Bose-e A.Z. Phizo ki puo uko khruohishü ro terhüu hievihiesuo pemvü di Nagamia kedi khashüketuo puo die phrashü. Süla, Phizo rei uko ze Nagaland nu Britishmia ze terhü chü. Sirei Britishmiawhuokecü nu ukoekapesuo seta. Puoe Japanmia khruohikecü hau Japanmia penoukecü morei Britishmia ngumvükecü la mo. Phizo kelevu nu ro Britishmia shie Japanmia shierei chazoumia kekuo phre süla puo kemengu-u sü chazoumia kekuo nunu Nagamia shüphreilieketuo la rübei zo. Puo Japanmia rüpfhünuoko ze mhachükecü la, terhüu tseiketa sie puo bu Insien mu Rangoon kedieki nu kedie chü. Hateiki puoe puo zie gei *erysipelas* (lhesuo/zielhi kechü) kechüu parta. Britishmiaie puo ketheke khakewa la puo zie puo zatsa lasia vo di puo tie rülhi vota. Mha kekra nu

puo va ketsiesie phicü ze kese ürei Nagamia kedi la mhakipuorei puo mhitsieu khawa mo. Puoe kemhokuo se di, “Therieu a Nagamia, kenieu rei Nagamia mu useu rei Nagamia zo” idi phrapie zhü.

PFHESEI:

Teicie 1946 cie Burma kediekiu nunu A.Z. Phizo khashüwa. Sücie puoe puo kikru ze la Kewhira vorta. Puo la kevor ki Nagamia siedze la seyienye nu mhale mu kemerü kesa se di vor. Puo Kewhira keler ki pfhesei japie baluou bo toupfü kezha ngu. Puoe süu ngushü mumetha Kepenuopfüe Nagaland chüpie rüna kezivi puo chüshüketuo Puo die phrakeshü dietseidiekho zasi puo üdi lelie. Süsie rei 1956 cie Phizo mu Nagamia seyie krütako tsu Rengmamia teibou Remensinyu rüna nunu u Seyie pfhelha kimhie di chütie shicü kerüchü keba nhie teibo gei pfhesei ja la par. Uko kenei pfü pfhesei pie Nagamia Seyie Pfhelhou nu shüketuo pepiwa.

SEYIENYIE NU A.Z. PHIZO

MHATHOKO:

1918 cie Naga Club pesiekellie therie nunu Phizo noule-e seyienye nu coürho pevi seta. Puoe medzü baluo ürei *Naga Club* nu kethu-u chüta.

Burma nunu la kevor sie, puoe puo noule pete se *Naga National Council (NNC)* mhathoko chü. Kijü pete nu mhachü vozhöcüko pemvü di puoe Nagamia seyienye thau chü kesa lashü. Kijürü Kenieu teiki mha pekakewa, Britishmia Asia nunu puo kekuo kelakewa, Gandhi mhale ketekegei mo di rüsiekcü tsiu Netaji yiedinyie (*nationalism*) la terhü pie chadiu kechü, sidi kijüu nu teila kesa puo nu praketuo dojüko. Mha hako pete la seyienye nu puo mhale kesou-u chiese parshü. NNC nu u kele kekrecü kro kenie nguta – kemezhü mhale keleko mu khremvü beicü kro-u. Kemezhü mhale kro-u ro mharhü puo pemvü tsiu kezekevi zho nunu India ze mha pepiketuo chau u neita mu kekrei kro-u ro rünyie pie di terhü kechüu le tsata. Hau Nagamia mechüu keboulieta. Puoe mechüu kele teshülie di hakhrotsa chiekeshü mhasimhaleko medziketuo la mha pepi kemetei selie.

Teicie 1950 Rüde zha 11 nhie Phizo kedapie NNC Krothokrüta (President) diau chüwa. NNC mhodzünü mhatho kemeyieu sü Nagamia yie kelhouzasiu mengupie zo vo Yiedi puo chüketuo la Nagamia zhoweko, kelhouzho, tsazho, mechü kesezho, Nagamia yie

kengukelieu rüguotsa morokesuou.

A.Z PHIZO KAYIERÓ-U:

Hakoha A.Z. Phizo mhatho pu sei tuolie kevi kerükrü mu tseiütsokeshü kro puo. Nagamia pie Yiedi üdi kiekelie mezhü ketho-u dze leshü ro teicie 1947 Tsiarie zha 14 nhie, Indiamia kedizha mhodzü nhie, Phizo-e Nagamia Kedizhau phrashüwa. Puoe New Delhi nunu ramokhuthu (*telegram*) chü di ketsepie pie Kijü Kehou-u, New York mu British-India sorkari pesiwata.

Puoe capibo (*referendum*) puo keselie di Nagamia mechüu bu u thuo u kedi penyi ba zotuo mo Indiamia ze lhouta ta icü kedaketuo la teicie 1951 Cacü zha 16 nhie Yiedi Dziekrüne puo chü. Hievhiesuou nu Nagamia krieza 99.9 India *Republic* ze lho üdi u dziekrü neshüwata. Hievhiesuou dze pie Kijü Kehou-u pesiwata.

NNC Krothokrütau chükelie sie Phizo-e NNC chathapie seyienyie nu tseiphrei zo di yietse pete ze vor kere Yiedi puo kechü thau nu shülieta. Puoe tseiphrei se di Nagamia niathutsa kelhouko ze vor krodü nu shülie di 1956 Kera zha 26 nhie Federal Sorkari pesiewa.

Nagamia nyie nu Nagamia yietse

pete hü mu yiepie mhachü sa kevoko nu Phizo-e puotoütho themiau chü. Siürei puoteiu vi kehielie mo ba zoketa ngu di NNC-e 1956 cie Mvüsa zha 12 nhie Sanis nunu kehocü nhie Phizo ketsepie chazou shü di puo bu Nagamia seyienyieu mezhüu se vo Kijü Kehou-u mhodzü nu shü zoketuo pepiwa.

A.Z. PHIZO LONDON NU KEVO:

Phizo-e 1960 cie Cadi zha 12 nhie vo London tsolie. Puoe puo passport (*rüve yiedi kekreira kevo ki sorkari kesemia bu u kelhouzasi la zhapuleshü kechü puo*) mecü mo di London kepruorüleichü tsokelie ki chazou nu kevomia mezayakezha ketanserkoe puo khapie bawata tse puoe kemiapo se di uko ki, “Britishmia a ra kevor ki uko passport puorei se di vor mo. Siüro kiüdi Britishmia kijü nu a bu tsie süu se morosuo üya ga?” idi uko kelata.

Puoe London nunu Nagamia seyienyie pie kijü pete nyie chüwaketuo thehie chü zo derei Britishmia kedi-e puo zhapuko lietseilie mota kekreibamonyü Kijürü Kenieu teiki puoe Japanmia ze di uko petsou vorkewa la. Sümhonu Indiamia Sorkari-e puo üse Seyie kepetsou themia üdi leketa la.

Indiamia sorkari-e Britishmia Sorkari bu London nu puo mhathoko rorie menuo balienu di uko rüchüwa.

KITIEKINU KEVOR RÜVE THELAU:

A.Z. Phizo-e teicie 40 NNC Krütau chü vor di 1990 cie Ketshü zha 30 nhie, puo kelhouzha cie 86 ki London nu puo kinu nu puo tei vota. 1990 Cacü zha 10 nhie **A.Z. Phizo** mo-u pfü vor Nagaland tsolie. Puo mo pfü ketuo kepruorou-u ler Kuda nu kepruo rüleichüu tsolie mumetha pfhesei puo kepruorou ta kevor chau mho ja kepar ngu, süu mechü nu chü kevor kethepfu-u bu rüleichü thelau nu kevor ki u nei di puo zekelie rhi puo thakeshü mhie zo. Kepruorou rüleichü khietsa, siazhiemia soünyie vor puo pfhe tha di “We Kuolie Zotuo” icü tsaliu keli di puo zelie.

Mechüu bu therhu pie **A.Z. Phizo** ketsü thelau 1990 Cacü zha 11 nhie Kewhira

Khuochiezie nunu puo kekhrunye kehouchieu pebalie. Sidi themo-u se tsu Nagaland Secretariat rücietsa kijükhru puo geinu khruwa. Tsiedo kijükhru süu üse *Phizo Hill* isi di kiete.

Phizo-e Nagamia bu puo thuo puo kedi kreiketuo mhitsieu chü khriekelie teiu ngu mota ürei puoe Nagamia yietse pete ze vor kelhouzasi puo nu shükeliu sü puo mhatho kezhatu puo. Puoe nyümvü zo di mhachükeshü geinu kijüu bu Nagamia seyie puo ücü silie. **A.Z. Phizo-e** Nagamia Kedi kecha rüsieu nu kerhiu mu sedekeshüu. Süla puo üse Nagamia Yiedi Puou üdi kieketau puo vazhütho-u zo.

Thie, Nagamia nyie hau South Asia nu seyienyietsatie pecapepishü mo di kleshüpfü vorkezhü thenyie se pechatho puo chü ba.

Dieca

1. Kezhiekere : mha kere morei kemezhiyecü.
2. Rāchülie : chüketuou beituou u pepikelie.
3. Khrādi : thepfu di mhakehoupuorei chükecü.
4. Noupéu : thenou metei di mhachü voketuo nouleu.
5. Thehouba : u tsiepfumia rüna nu kehou seiyakezha thechüko.
6. Rhièrhü : mhachü keshürhei sekecü.
7. Kemhokuo : khashü mvü bei di mhachükecü.
8. Pfhesei : teigei puozie kekrekrei di rühoupfü zhayakezha rütso puo.

9. Tseiphreitseirhó : le tou si tou mu chü si se di chü kevo.
10. Puotoütho : kemeyietho; puokrutho; kenieputho.
-

Dojükecü

A. Khadou-u kezapie kro kekrekreicü chülie. Kro puo bu kephruü-u nu nethe puopuocü phrü phreshülie.

B. Ketsokeshüko kelashülie:

1. A.Z.Phizo-e themia kikemhiekcü puo shi-e thushülie.
2. Phizo-e thehouko nunu kedipuo silie ga?
3. Nagamia la Phizo mhitsie-u kedipuo ga?
4. Kedipuo ca la Phizo-e Subash Chandra Bose mu Japanmia Kedi ze mhachü ga?
5. Kijü Rhü Kenieu thela tsatie Burma nu Phizo kikemhieta ga?
6. Kedipuo la Pfhesei-u Phizo la meye ga?
7. Kedikechü kipuo Phizo Naga Club nu leta ga mu süu nu puo thepie kikemhiekcü puo pfü ga?
8. Phizo kedapie NNC Krothokrütäu 4-u chükecü teiki, NNC mhodzünü mhatho kimhiecü zhü ga?
9. No Phizo mharhü nunu capibo puo kechüu nunu kedipuo silie ga?
10. Phizo-e Nagamia nyie pie kijüu nyie chütuoü kesie ki chakha kimhiecü kro puo se ga?
11. Nagamia kedi la Phizo-e nyümvü di mhachükeshüu thela nu mha kikecüpua chülie ga?

C. Kelakeshü puotou-u rhieshülie:

1. A.Z.Phizo-e mha hako puo neithorya.
 - a. Kethekerekeli, dieze mu mia khrükhro lhoukcü.
 - b. Kethekerekeli, dieze derei mia khrükhro lhoukemo.
 - c. Kethekerekeli, shügesühie mu thezie pekrukemo.
2. Phizo ketsepia puo bu chazou vo di Nagamia nyieu pie Kijü Kehou-u ki puketuo _____ pepishü.
 - a. Naga Club.
 - b. British Sorkari-u.
 - c. Naga National Council (NNC)

3. Phizo krüta mhodzü, Nagamia kelhou thau
 - a. U thuo u donu chüterhü chüyakezha yietse kropuo.
 - b. Mia bu u saphrülieketuo la kemezhie kevormia.
 - c. Indiamia zhoko bu u hüpie keba themia.
4. Nagamia Yiedi nyie lechiekeshü nu u mezhü thau la Phizo-e
 - a. 1947 cie Tsiarie zha 14 nhie Nagamia Kedizha phrashüwa.
 - b. Capibo puo chüketuo la puoe Nagamia mechüu bu dziekrüne puo chü.
 - c. Puoe Nagamia seyienyieu pie Kijü Kehou nu puketuo la chazou vo.

D. Diecha khakeshüko u/mo nunu kelashülie:

1. Phizo-e Britishmia ngumvükecü la Japanmia yapie mo, derei Nagaland kedi rüguokecü la. _____
2. Phizo-e uko khruohi di Britishmia ze terhü chüshü ro Nagamia Kedi khashüketuo Subash Chandra Bose-e pushü. _____
3. Phizo-e Naga Club nu kethukemeho-u pie puo kelhou lietho sede chü. _____
4. Burma nu kediaki nunu parkelie sie, Phizo-e Nagamia nyieu se Kijü Kehou-u ki puketuo la London nu vota. _____
5. NNC nu tsüphrü puo chü di Phizo-e Nagaland nu thechüko te kesapie Seyie puo chüshü. _____
6. Phizo-e hamhodzü Japanmia yapiekewa la London nu mha kere ze kese. _____
7. Nagamia dziekrüne hievhiesuou nu Nagamia miakrau Indian Republic zeta ücü thashü. _____
8. Phizo mhitsieu liro Nagaland kijüu bu chazou kekuo puorei khürühro ba lho ükecüu zo. _____

E. Kelhoudze (Biography) liro mia puo kelhou dze thukecü pu ba. Kelhoudze thukecü nu mhaca hako sa morosuo:

1. Puo kepenuo teisoza mu rüna (puo se teicie/teisoza mhanuü puotei voketa puo üro)
2. Tsie kirapuo lhou baya.
3. Leshümhasi rameiko.
4. Puo nhicu dze. Kikemhie di puo nhicu ki puo se sier shikecü.
5. Puo kelhou lietho dze.

6. Puo kelhou nu chü khriekelie dze kemeyieko.
7. Puo kelhou thelatsa morei tsie puo kelhou kikemhie ba shiekcü dze.
8. Mia puo dze thutuoü kebau dze si pevi keba huo – u zemia, kikru, puo lietho nu puo khriethomiako morei puo kinumia ki puo dze ketso pie thu sedelie. Puo kelhou nu mha puo seüdzükecü dze puo sapie thulie. Hau geinu puo dze kepürümia-e themiau kikemhiekcü puo shiekcü si pevilietuo- puo kelhouzho, nouyie, puo kemerü morei kepele hakemhieko. Phichümia puo dze thu üro, u krünuoko ki themia süu kelhou dze ketsolie.

Mhatho - Caü 8 hako medzi di mia puo dze si morokesuoko pfhüpie kepushülie.

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)

STATE CENTRE OF
NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"